

СТАНОВНИШТВО ТРЕБИЊА НА СЛУЖБИ КОД ИТАЛИЈАНА У XIV И XV ВИЈЕКУ

Апстракт: Током XIV и XV вијека становништво Требиња и околних насеља одлазило је у сусједни град подно Срђа да тражи запослење. Велики број њих проналазило је посао и радило како код имућнијих Дубровчана, тако и код досељених странаца.

На темељу објављене и необјављене архивске грађе из Дубровачког архива, предмет разматрања су уговори о служењу. Међутим, овај широки процес у раду је ограничен само на уговоре које су у Дубровнику склапали становници Требиња са послодавцима из италијанских градова, односно Република у XIV и XV вијеку.

Циљ рада је да се на основу релевантних извора и литературе употпуни историјска слика о пословним и другим везама између становништва Балканског и Апенинског полуострва у наведеном периоду.

Кључне ријечи: Требиње, Дубровник, Италија, слуге, слушкиње.

Током XIV а нарочито у XV вијеку велики број Италијана долазио је у Дубровник на краћи или дужи временски период. Једни су се по завршеном послу враћали се на Апенинско полуострву, док су други формирали породице и остајали трајно у Дубровнику. Разумије се да су у XIV вијеку у Дубровнику од Италијана најбројнији били Млечани, док је у XV вијеку забиљежен највећи број пословни људи из Тоскане, првенствено из Фиренце и Прата (Bettarini 2012: 114).

Узимајући у обзир њихову професионалну дјелатност, готово сви су се бавили трговином. Поред осталог, трговали су људима, који су поријеклом били из разних крајева Балканског полуострва, Оријента и Африке (Živković 1976: 51-58; Пекић 2010:189-202).

О трговини људима постоје бројни радови у којима је истакнуто на који се начин доспијевало у ропство. Поред рођених од робине, замјене за смртну казну у ропство су долазили заробљеници, дужници, продати

¹ bijeljani@yahoo.com

од стране родитеља или рођака, па чак и невјерне жене. Такође и слободни људи су отимани и бесправно продавани (Solovjev 1946: 146).

Изузев издвојених случајева, на темељу објављених и необјављених извора, као и релевантне литературе видимо да средњовјековно становништво Требиња није значајније било предметом трговине, већ се Требињци у изворима помињу као трговци робљем.²

Иако је трговина робљем званично забрањена 1416. године, она се задржала и у касније периоду о чему свједоче сачувани извори. Тако је 14. јуна 1430. године Радослав Љубишић из Требиња тражио да му се преда Прибитко, син његове робиње, као роб рођен у његовој кући. Насупрот томе, Прибитко је изјавио да га је ослободио покојни отац реченог Радослава Љубишића и да је он слободан човјек. Међутим, Прибитко није могао да докаже своју тврдњу коју је порицао Радослав, па је суд донио одлуку да је Прибитко роб Радослава (Динић 1967: 99).

Од почетка XIV вијека, послове које су некада обављали робови, постепено замјењују слободни људи који су у Дубровнику радили у својству слуга (*famula*), како код домицилног становништва тако и код досељених странаца о чему постоји обимна литература (Origo 1955: 321-366; Динић – Кнежевић 1973: 39-62; Budak 1984a: 5-34; Фејић 1981: 27-48; Динић – Кнежевић 1995: 15-108; Gestrin 1996: 11-20).

Прегледајући пословне књиге дубровачког нотаријата и канцеларије није тешко примијетити да су према мјесту поријекла слуге и слушкиње биле међу најбројнијим из средњовјековног Требиња и његове околине. Услед егзистенцијалне угроженост и трагањем за бољим животом, становништво средњовјековног Требиња одлазило је „трбухом за крухом“ да тражи посао и да научи неку занатску вјештину. Велики број њих је остајао у Дубровнику и на сусједнима острвима, радећи као слуге и слушкиње, док је други дио проналазио послодавце из разних крајева Италије и затим одлазио да ради у истом својству на Апенинско полуострво.

Уговори о служењу склапани су по истој формули као и уговори о изучавању разних занатских вјештина. Слуге се у уговорима изричито обавезују да чувају и пазе имовину свога послодавца и без његове дозволе се не удаљавају. Поред кућних послова, у више случајева били су сагласни да прате и служе у било коме мјесту своје послодавце. Са њима су у туђини остајали годинама. Наведене и сличне одредбе уговора прихватили су Вук-

² *Dobrota Radosiy de Tribigna*, продао је робињу из Босне. DAD, Deb. Not. I, f. 74 (26. VIII 1281); *Miley Piscorevich de Tribigna* продао је робињу Милост. Исто, f. 80 (2. XI I 1281); „*Berrislau Tecalieuich de Trebigna*“, ослободио је свог роба Обрада Исто, f. 88' (16. I 1282).

ша Микојевић, Беладин Прибашевић, Ђуро Новаковић, Живан Божидаровић, Радослав Радујевић и многи други Требињци.³

Током прве деценије XIV вијека један од најзапаженијих трговаца људима био је Франческо Мангано, поријеклом из угледне породице из Барија. У изворима наведен као становник Дубровника, Франческо је проналазио и куповао радну снагу а потом је препродавао и отпремао на подручје данашње Италије. Франческо је 1310. године поред осталих, робље набављао од извјесних Требињаца Збислава, Медоја, Будислава и других. У истом периоду из Требиња је набављао и послугу која се писменим уговором обавезивала на дугогодишње служење, заузврат тражећи да им се обезбиједи стан, храна и одијевање, понекад и новчана накнада (Vinaver 1953: 134).

Дана 9. фебруара 1310. године Франческо Мангано је узео слушкињу Толу, ћерку Радоја Хранковића из Требиња, која се обавезала да служи 20 година за храну и становање и новчану награду у износу од три перпера. Договорено је да Франческо има право да Толу може за ово вријеме уступити другој особи у службу (Ћретошник 1949: 151).

Неколико дана касније иза претходно наведеног, Франческо Мангано је склопио уговор са Николом сином Радогоста из Требиња, који му је дао ћерку Првославу да га служи у периоду од 12 година. Потом је од удовице Дабране из Требиња узео ћерку Велиславу за четири перпера и четири гроша, уз обавезу да служи 20 година. Затим је 28. фебруара наведене године, склопио уговор са Братославом, ћерком Хранише из Требиња, која се обавезала да служи 20 година, за становање, храну и одијевање. Међутим, Франческо је 1. маја 1310. године препродао Велиславу и на њој остварио зараду од осам перпера. Наредног дана препродао је и наведену Братославу из Требиња, коју је за 10 перпера купио Никола Коста из Барија. У истом периоду Франческо је остварио зараду од 10 перпера и на препродаји служавке Станке из Требиња. Тако је према неким прорачунима у кратком временском периоду, на препродаји осморо слуга Франческова зарада прелазила 450 одсто (Ћретошник 1949: 152-154; Динић-Кнежевић 1974а: 18; Budak 1984б: 126).

Током 1310. године већи број становника Требиња ступио је на службу код Италијана. Добреча, жена Радовча из Требиња, дала је у најам ћерку Радост на период од 20. година, код раније поменутог Николе Косте из Барија. На име ћеркине службе Добреча је наплатила два перпера (Ћретошник 1949: 152-154).

Фебруара 1310. године извјесни Ратко из Требиња дао је своју ћерку да служи Алексија Амата из Барија на период од 20 година за пет ипо пер-

³ DAD, Div. Canc. XXXVIII, f. 111 (9. I 1410); XLV, f. 211' (22. IV 1429); LXXXV, f. 40' (23. IX 1486); Div. Not. LXVIII, f. 76' (6. III 1488); LXXIV, f. 53 (18. IX 1499).

пера. Потом су једна удовица из Требиња и Пасквал Јусти из Барија склопили споразум да њен син Милорад служи наведеног Пасквала у периоду од 25 година. Шест дана касније, наведена Требињка дала је још једно своје дијете у најам и то ћерку Прибну да служи поменутог Пасквала (Ћremošnik 1949:152-154).

Марта 1310. године Братуш Бутковић из Требиња, његова супруга и син Белое обавезали су се да служе 20 година код Петра Пулина (*Petro Pulino de Barulo*). У истом периоду Франческо Мангано уз уобичајене услове, набављао је слуге из Требиња које су се обавезале да ће служити у периоду од 20 година. Међутим и њих је као и претходно наведене препродао (Ћremošnik 1949: 156-157, 161).

Дана 20. маја 1310. године Себастијан Томази Рубеи из Барија узео је служавку Милицу из Требиња на период од 10 година уз обавезу да је током назначеног времена издржава (Ћremošnik 1949: 159).

Поред Франческа Мангана, Себастијана Рубеија, Николе Коста и Пасквала Јустија, слуге из Требиња набављао је и Пасквал Стефани. Он је узео за послугу читаву породицу из Требиња, која се обавезала служити на период од четири године, без икакве накнаде. У питању су Храноје Воштић, његова супруга Милица и син Мирослав. Наведена породица имала је само један услов и то да их не одваја једно од другог. Исте године 1. маја, држећи се договореног, Пасквал је цјелокупну породицу из Требиња уступио свом земљаку Влаху из Берлате (Ћremošnik 1949: 157).

Радну снагу из Требиња набављао је и Руберто Петри. Јуна 1310. године, Станка из Требиња, уз пристанак оца Хранислава Радикнића, обавезала се да служи наведеног Италијана на период од десет година за издржавање и новчану накнаду у износу од 30 гроша. Нешто касније, муж и жена из Требиња, Хрватин и Милица Грубишић обавезали су се да служе годину дана наведеног Руберта Петровог, за плату од четири перпера (Ћremošnik 1949: 159-160).

Само у једном дану 1310. године у дубровачком нотаријату шесторо Требињаца склопило је уговоре о служењу.⁴

И током 1311. године млада популација одлазила је из Требиња. Фебруара 1311. године *Leon Vitalis de Casandra* склопио је споразум са једним Требињцем да га служи 20 година.⁵ Такође, и код његове ћерке Маргарите служавка је била из Требиња, која се обавезала да служи Маргариту 34 године само за издржавање.⁶ Касније су двоје Требињаца, мајка ћерку а затим и отац сина дали у најам у Италију. Млада служавка из Требиња обавезала се

⁴ DAD, Div. Not. I, f. 24-26 (3. XI 1310).

⁵ DAD, Div. Not. I, f. 34 (13. II 1311).

⁶ DAD, Div. Not. I, f. 35 (24. II 1311).

да ради код извјесног Бартоломеа на период од 10 година за издржавање и новчану накнаду од три перпера.⁷

Средином марта 1311. године, удовица покојног Радоја из Требиња дала је сина да служи Андреја Тезула. Истог дана је дала и ћерку да служи Италијана Анђела на период од 15 година за накнаду од три и по гроша.⁸

Од 15 до 20 марта 1311. године петоро Требињаца ступило је на службу код Италијана. Двоје слуга је имало обавезу да служи 12 година, док је код преосталих вријеме службе трајало 15, 18 и 20 година.⁹ У истом периоду двије слушкиње из Требиња обавезале су се да раде код Италијана. Једна је служила шест година а друга цијели живот само за издржавање.¹⁰

Током априла 1311. године осморо Требињаца ступило је на службу код Италијана. Вријеме трајања њихове службе било је од осам до 25. година.¹¹

Од маја до децембра 1311. године 10 Требињаца отишло је да служи Италијане, који су били из Барија, Берлате, Венеције, Трана и Монополија.¹²

Из претходно наведеног видимо да су табеларно приказане констатације нетачне да је 1311. године из Требиња у Дубровник отишло девет младића и дјевојка да раде као слуге и слушкиње (Dinić – Knežević 1974б: 21).

Требињци су и 1312. године наставили са истом праксом. Од почетка јануара до средине марта 1312. године, свој родни крај напустило је 16 Требињаца и отишло да ради за издржавање и симболичну накнаду. Поред самосталног ступања у најам, у највећем броју уговора помињу се дјеца без родитеља и удовице из Требиња које дају своју малолетну дјецу у најам. Између осталих из Требиња се помињу: Првослава, ћерка покојног Радогоста, Драгош, син покојног Добреча, Љубоје покојног Ненада, Милуша покојног Ненада, Бела, кћи Драгињина, Павица, жена покојног Радосте, Првоје, син покојног Слагоја и многи други. Њихови послодавци били су Андро Санела, Перучо де Лубино, Миленези Ђовани, Франческо Мангано, Николо Коста, Дамиано Басо, Филипо Порпано, Николо Бруно, Матео и Франческо Панкари, Пауло Бартоломеи, Ђовани Ђано, Андреа Тарели, Блазио Августини, Анђело Бучинело, Алегрото Симеоне и други.¹³

⁷ DAD, Div. Not. I, f. 34' (20. II 1311); f. 36' (1. III 1311).

⁸ DAD, Div. Not. I, f. 39 (15. III 1311).

⁹ DAD, Div. Not. I, f. 39-40' (15. III -20. III 1311).

¹⁰ DAD, Div. Not. I, f. 42 (23. III 1311); f. 43' (25. II 1311).

¹¹ DAD, Div. Not. I, f. 46'-48' (23-25. IV 1311).

¹² DAD, Div. Not. I, f. 49' (6. V 1311); f. 50' (22. V 1311), f. 53 (10. VI 1311); f. 53 (14. VI 1311); f. 60 (22. IX 1311); f. 65 (31. X 1311); f. 68' (23. XI 1311); f. 69 (25. XII 1311); f. 69 (31. XII 1311).

¹³ DAD, Div. Not. I, f. 71' (6. I 1312); f. 75 (29. I 112); f. 75 (31. I 1312); f. 76 (1. II 1312); f. 77'; f. 82 (26. II 1312); f. 84 (10. III 1312); f. 84' (13. III 1312); f. 86 (28.

Израчунато је да је за три године, од 1310. до 1312. године из Дубровника на Апенинско полуострво отишло да служи 529 особа (Gestrin 1996: 17).

Током прве три деценије XIV вијека на стотине становника из Требиња и околине у потрази за послом напустило је Требиње и запослило се код Италијана. Поред Италијана служили су Дубровчане, Задране, Улицањане и друге, што потврђују бројни сачувани документи, које овом приликом све није могуће предочити, а нијесу ни предмет разматрања.¹⁴

Италијани су у Дубровнику набављали слуге не само за себе већ и за своју родбину и пословне партнере, који су им понекад прецизно наводили какву слугу траже. Када је у питању женска популације, приликом наруџби у неким случајевима изглед није био пресудан већ здравље и снага, односно способност за рад. Такође је приликом потражње, понашање слуга, односно његова љубазност представљала основну карактеристику за препоруку. Интересантно је поменути да су приликом избора кућне послуге, газдарице и свештена лица избјегавали због оговарања млађе и лијепе жене, већ су тражили слушкиње старосне доби око 40 година (Pinelli 2008: 77).

Одавно је истакнуто да је 1325. године забиљежен масовни одлазак младе популације из дубровачког залеђа међу којима је било и становништва Требиња. Наведене године је у Италију отишло да служи 148 особа (Динић-Кнежевић 1995: 38). Међутим, нетачне су констатације да је 1325. године Требиње напустило осам особа које су у Дубровнику пронашли посао да раде као кућна послуга (Dinić-Knežević 19746:21).

У поменутом периоду у Дубровнику је пословао Фирентинац Бонсињоре Филипи (*Bonsignoris Phylippi*) којег су писари на различите начине евидентирали (Пекић 2012: 132). Он је 6. фебруара 1325. године склопио споразум са Предишом Лугинићем из Требиња који му је дао у најам ћерку Радославу да га служи у периоду од шест година. Током назначеног времена, Фирентинац је Радослави обезбиједио издржавање док је њеном оцу Предиши на име њеног рада исплатио три перпера.¹⁵

III 1312); f. 86' (31. III 1312); f. 132 (24. XI 1312).

¹⁴ DAD, Div. Not. I, f. 1' (18. II 1310); f. 6. (23. III 1310); f. 9 (6. IV 1310); f. 12 (18. V 1310); f. 12' (25. V 1310); f. 23' (3. XI 1310); f. 24-26 (3. XI 1310); f. 28 (7. I 1311); f. 33 (15. II 1311); f. 36 (1. III 1311); f. 42' (24. III 1311); f. 47' (9. IV 1311); f. 48' (15. IV 1311); f. 67' (19. XI 1311); f. 69 (29. XII 1311); f. 86' (3. IV 1312); f. 87 (8. IV 1312); f. 133' (15. I 1313); Div. Not. II, f. 8 (5. II 1314); Div. Not. V, f. 1' (12. IX 1324); f. 20' (18. XI 1324); f. 23 (26. XI 1324); f. 24 (12. XII 1324); f. 24' (14. XII 1324); f. 27' (17. I 1325); f. 37 (9. II 1325); f. 41 (26. II 1325); f. 51' (16. III 1325); f. 86' (30. IX 1325); f. 136' (19. X 1326); f. 156 (2. III 1327); f. 184' (5. V 1325); f. 200 (24. XI 1328); f. 204 (8. I 1329); f. 206 (27. I 1329); f. 236 (1. XII 1329) etc.

¹⁵ Ego quidem Predixa Luginigh de Tribignam confiteor quod filliaum Radosclauam meum presentem et consencientem dedi posum et locavi et opera sua ad

Наредног дана у дубровачком нотаријату уговор о служењу склопила је Братослава, ћерка покојног Дражена из Требиња, са Бернардом из Кремене. Братослава се обавезала да служи 20 година само за издржавање.¹⁶

Дванаест дана након претходно наведене, Тола, жена покојног Степоје из Требиња, дала је у најам ћерку Лелу да служи двојицу Фирентинца и то Ђованија Гибертија и Петра Бандинија, на период од 12 година. Фирентинци су се обавезали да ће служавку Лелу издржавати и за њен рад јој исплатити четири перпера.¹⁷

Родитељима који су давали малољетну дјецу у дугогодишњи најам није било нимало лако. Најважније је било да им дјеца преживе, надајући се да ће се кроз живот некако се снаћи и вјероватно поново видјети.

У каквом је социјалном положају био један дио становништва средњовјековног Требиња сликовито свједочи и уговор датиран 20. фебруара 1325. године, када је Прибна, ћерка Милена Радобића из Требиња, уз сагласност њеног оца обавезала да служи осам година код Петра Контаранија из Венеције из области Свети Патерниан (*Petro Contarani de Venete de contrada Sancti Paterniani*). **Прибна је имала обавезу да Млечанина служи за издржавање и новчану накнаду од три перпера.**¹⁸

Након што је ћерку Прибну дао у најам у Венецију, њен отац Милен идући дан је сам ступио у најам и отишао да служи у Бари на период од 15 година за издржавање и минималну зараду од два перпера.¹⁹

Током марта 1325. године петоро Требињаца ангажовано је да раде код Италијана. Један од њих обавезао се да служи 18 година Јакоба Рока из Транија.²⁰

Наредног дана, Богоје Радостић из Требиња обавезао се да служи 25 година код раније помињаног Фирентинца Бонсигнора Филипова за издржавање и новчану накнаду у износу од 30 гроша.²¹ Неколико дана касније,

standum ad sex annos proxime venturos cum Bonosignore Phillipi Florentia pro uyperperus III..Div. Not. V,f. 35' (6. II 1325).

¹⁶ Ego quidem Bratosclaua fillia condam Draxeni de Tribigna... .DAD, Div. Not. V, f. 35' (7. II 1325).

¹⁷ Ego quidem Tolla uxor condam Stepoe de Tribigna... .DAD, Div. Not. V, f. 39 (19. II 1325).

¹⁸ Ego quidem Pribna fillia Milenum Rodobigh de Tribigne... .DAD, Not. V, f. 39' (20. II 1325).

¹⁹ Ego quidem Milani Radobigh di Tribigna.DAD, Div. Not. V, f. 40 (21. II 1325).

²⁰ DAD, Div. Not. V, f. 42' (4. III 1325).

²¹ Ego quidem Bogoe Radostigh de Tribigne...confiteor quod dedi et locaui ad standum cum Bonosignor Phillipi de Florentia hinc viginti quinque annos proxime venturos...DAD, Div. Not. V, f. 43 (5. III 1325).

Миладин покојног Обрада из Требиња обавезао се да служи код Анђела из Барија само за издржавање. Договорени период службе био је 15 година.²² Два дана иза поменутог Миладина, Првослава, ћерка покојног Велоја из Требиња, у Дубровачком нотарјату склопила је споразум и обавезала се да служи послодавца из Барија на идентичан временски период као и претходни, само за издржавање.²³

Поред Италијана, Требињци су служили и код пословних људи из тзв. Романије (Византије). Храноје покојног Прибена из Требиња обавезао се да служи 10 година Ђорђа из Кларенце.²⁴

О економско-социјалном положају једног дијела становништва Требиња свједочи уговор Раде ћерке Добромира из Требиња, која се обавезала уз пристанак њене мајке да служи доживотно само за издржавање.²⁵

Априла 1325. године Драгослава Љубојева из Требиња обавезала се Ђованију из Барија да га служи четири године а он да јој обезбиједи смјештај, храну и одијевање.²⁶

Средњовјековним слугама и служавкама из Требиња послодавци су били најчешће из Барија. У наведено мјесто отишла је да служи једну госпођу, Богиша ћерка покојног Доброхвала из Требиња, уз пристанак мајке Милице, на период од 12. година, за издржавање и новчани износ од 2 перпера.²⁷

Дана 5. маја 1325. године Вито Ђовани склопио је споразум са Братовцем из Требиња, који му је дао сина да га служи 15. година за издржавање и новчану зараду од четири перпера.²⁸

Радослав, син покојног Радомисла из Требиња, јула 1325. године обавезао се служити некога Рајмунда на период од пет година, за становање, храну и одијевање.²⁹

Августа 1325. године, Вела, ћерка покојног Прибена из требињског села Кочеле (*Vella fillia condam Pribena de Trebigne de Cocele*), служила је четири године Нићифора из Равене. Поред издржавања, цијена њеног рада износила је три перпера.³⁰

²² DAD, Div. Not. V, f. 46 (9. III 1325).

²³ DAD, Div. Not. V, f. 47' (11. III 1325).

²⁴ DAD, Div. Not. V, f. 46' (10. III 1325).

²⁵ DAD, Div. Not. V, f. 54' (21. III 1325).

²⁶ DAD, Div. Not. V, f. 58 (1. IV 1325).

²⁷ DAD, Div. Not. V, f. 66' (5. V 1325).

²⁸ DAD, Div. Not. V, f. 71 (21. V 1325).

²⁹ DAD, Div. Not. V, f. 76 (9. VII 1325).

³⁰ DAD, Div. Not. V, f. 81' (20. VIII 1325).

И у каснијем периоду помињу се Требињци као слуге пословних људи из Равене. Доброслава служавка из Требиња обавезала се да ради 15 година код Марина из Равене за издржавање и новчану зараду од 30 гроша.³¹

У Италију је одлазило да служи становништво из Врма и Клобука код Требиња (Пекић 2014: 78). Једна од њих била је извјесна Стојна која је служила три године.³²

Крајем 1327. године један Требињац обавезао се да служи Италијана у периоду од шест година за издржавање и накнаду од 2 перпера.³³

И наредне 1328. година Требињци су одлазили да служе Италијане. Нека Требињка обавезала се служити 10 година за издржавање и три перпера.³⁴

Исте године Станиша, син покојног Величка из Требиња, служио је 12 година за издржавање, без новчане накнаде. Његов послодавац био је *Paulo de Dragole de Barulo*.³⁵

Кола Марчиоте (*Colla Marçiotte de Barulo*) узео је слугу из Требиња који се обавезао служити за храну и издржавање у периоду од 10 година.³⁶

Током прва два мјесеца 1330. године, троје слуга из Требиња ступило је на службу код Италијана. Једна од њих се обавезала да служи 5 година за издржавање и новчану накнаду од 3 перпера и три гроша.³⁷

Фебруара 1330. године слушкиња из Требиња отишла је да служи у Котрон на период од осам година за издржавање.³⁸ Њена земљакиња обавезала да служи код Анђела Ђорданија (*Angel filio Jordani de Barulo*) на период од седам година.³⁹

У својству слуге забиљежен је и Радоје Гојановић из Требиња, који је служио двије године за издржавање и 12 перпера.⁴⁰ У истом периоду, Боља Милокнић из Требиња дала је ћерку за служавку, на период од седам година. Поред издржавања имала је и новчану накнаду од четири перпера.⁴¹

³¹ DAD, Div. Not. V, f. 153^v (13. II 1327).

³² DAD, Div. Not. V, f. 211 (3. III 1329).

³³ DAD, Div. Not. V, f. 174^v (17. XII 1327).

³⁴ DAD, Div. Not. V, f. 178^v (17. II 1328).

³⁵ DAD, Div. Not. V, f. 201 (19. XII 1328).

³⁶ DAD, Div. Not. V, f. 214 (27. III 1329).

³⁷ DAD, Div. Not. V, f. 249 (24. I 1330).

³⁸ DAD, Div. Not. V, f. 253 (7. II 1330).

³⁹ DAD, Div. Not. V, f. 257 (14. II 1330).

⁴⁰ Radoy Goyanouich de Tribigna. DAD, Div. Not. VII, f. 6 (15. II 1352).

⁴¹ Bogla Milochnich de Tribignam. DAD, Div. Not. VII, f. 11^v (13. IV 1352).

Априла 1370. године Радослава, ћерка покојног Драгослава Јегуљића из Требиња, била је сагласна да њена ћерка Тврдича постане служавка и да служи у периоду од 20 година.⁴²

Седамдесетих година XIV вијека као слуге из Требиња помињу се извјесни Иваниш који је служио ковача Бартоломеа шест година и Новак Брајковић.⁴³

И у XV вијеку становништво из Требиња одлазило је на рад код Италијана. На темељу склопљених уговора стиче се утисак да је положај послуге у XV вијеку био незнатно повољнији. За разлику од претходног периода, послодавци поред уобичајене обавезе да слугама обезбиједи становање, храну и одијевање, готово редовно исплаћују и новчану зараду и за краћи временски рок службе. Нијесмо пронашли ниједан уговор у којима се слуге обавезују да раде бесплатно, до краја живота, као што је то био случај у претходном периоду. Такође, вријеме службе не прелази 20 година, као што је било раније.

Међу првим Требињцима који су запослење пронашли код Италијана у XV вијеку био је Радослав Прибиловић. Он се, уз уобичајене одредбе, уговором обавезао да служи годину дана код Антонија Занелија из Трана (*Anthonio Zaneli de Trano*). По обичају, Радослав се Антонију обавезао да му чува и пази имовину, док је Антоније њему на име служења обезбиједио становање, храну, одијевање и новчану накнаду у износу од четири гроша.⁴⁴

У својству слуге у град Трани отишао је да служи и Богослав Радичевић из Требиња, који је јула 1408. године склопио споразум са Донатом Бартоли. Богослав из Требиња обавезао се да служи Доната годину дана, с тим да му Донат током назначеног времена обезбиједи становање, храну и одијевање и на крају службе новчану накнаду у износу од једног златног дуката.⁴⁵

Неколико дана касније, тачније 21. октобра 1411. године са истим Италијаном Донатом Бартолијем из Транија уговор о служењу склопио је Радак Рајковић из Требиња. Вријеме његове службе износило је двије године.⁴⁶

⁴² Radoslawa filia condam Dragoslawa Yegulich de Tribigna. Div. Not. IX, f. 6° (6. IV 1370).

⁴³ Nouach Braychouich de Tribinio. Div. Not. IX, f. 70° (27. II 1373); f. 220 (24. XI 1379).

⁴⁴ Radoslaus Pribilovich de Tribino. DAD, Div. Not. XI, 10° (16. IV 1402).

⁴⁵ Bogoslauus Radichieulich de Tribino. DAD, Div. Canc. XXXVIII, f. 14° (4. VII 1408).

⁴⁶ Radach Raychouich de Tribigna. DAD, Div. Canc. XXXVIII, f. 218 (21. X 1411).

Дана 5. априла 1413. године Добрие Драженовић из Требиња обавезао се нотару Александру из Марке да ће га служити наредних пет година. Александро је обећао Требињу да ће му поред становања, хране и одијевања, на крају службе исплатити три златна дуката.⁴⁷

У Италији је отишао да служи и Руско, син покојног Богавца Саркића из Требиња. Он је склопио уговор 4. марта 1415. године обавезавши се извјесном кнезу Стефану, сину покојног Николе, да код њега служи осам година, за издржавање и плату од једног златног дуката.⁴⁸

Фебруара 1417. године, Гојсавус Грубачевић из Требиња у најам је дао свога брата Гојака, који је имао око 16 година. Његов послодавац био је Млечанин Петар Померано, син покојног Августина. Гојак је имао обавезу да служи и пази имовину послодавца Петра, који се обавезао да ће га хранити и одијевати, а на крају службе исплатити четири златна дуката.⁴⁹

Након покретања мануфактурне производње тканина у Дубровнику, појавила се већа потреба за радном снагом. Тако је код покретача производње, сукнара Петра Пантеле из Пјаћенце, запослење пронашло и становништво Требиња. Дана 8. новембра 1417. године Петар Пантеле склопио је уговор са Матком Цитановић из Требиња како је одавно забиљежено (Roller 1951: 44). Међутим, Матко се презивао Витановић. Он је са Петром Пантелом постигао договор да код њега ради четири године. Договорили су се да Пантеле плаћа Матку само радне дане. Цијена Матковог дневног рада износила је три гроша.⁵⁰ Овај уговор није испоштован, већ је прекинут прије истека четири године, јер је августа следеће године Матко Витановић регистрован као бивши слуга Петра Пантеле.⁵¹

Код сукнара Петра Пантеле пронашао је посао Радован Групчић из Требиња. Договорили су се да Радован ради у Петровој сукнарској радионици у периоду од годину дана.⁵² Цијена Петровог рада износила је један и по грош за првих седам мјесеци, а два гроша за осталих пет мјесеци (Динић-Кнежевић 1970: 98).

⁴⁷ Dobrie Drasienuich de Tribigna. DAD, Div. Canc. XXXVIII, f. 311' (5. IV 1413).

⁴⁸ Ruscus filius condam Bogaucii Sarcich de Tribino. DAD, Div. Not. XII, f. 77 (4. III 1415).

⁴⁹ Goisavus Grubazeuich de Tribigna . locavit Goiachum fratrem. DAD, Div. Canc. XLI, f. 83 (18. II 1417).

⁵⁰ Matchus Vitanouich de Tribigna legitimio etati. DAD, Div. Canc. XLI, f. 158' (8. XI 1417).

⁵¹ DAD, Div. Canc. XLI, f. 281 (14. VIII 1418).

⁵² Radouan Grupcich in de Tribigne locavit se et opera sua hinc ad unum annum proxime futuros cum Petro Pantella promientes. DAD, Div. Canc. XLIII, f. 61 (14. XII 1424).

За разлику од многих наведених, Радован Групчевић из Требиња био је оспособљен да ради у процесу производње сукна. Такође, његов земљак из Требиња Божидар Глегијевић, који се настанио у Дубровнику био је ткач по занимању.⁵³ Марта 1425. године Божидар је изнајмио разбој са свом опремом, да ради по налогу Петра Пантела, који се обавезао да ће му откупити свако изаткано сукно (Динић-Кнежевић, 1970, 98).

У документима су често истакнуте године старости слуга.⁵⁴ Уколико се радило о малолетним особа (*etatis non legitime*), онда су уговоре склапали њихови родитељи или старатељи и били одговорни за њихово понашање. Насупрот томе, Милорад Милотинић из села Зачуле код Требиња био је пунољетан (*homo legitime etatis*) и самостално је доносио одлуку. Он се обавезао да служи три и по године код Нијемца Вивлда Христоворовог из Келна (*pro annis tribus in mediate ad standum cum Viualdo Theothonico condam Hristophori de Colonia*). Поред издржавања, за трогодишњу службу Вивалдо је Милораду исплатио 15 перпера.⁵⁵

Поред Вивалда Христоворовог у Дубровнику је дјеловао сукнар Јохан Баптиста из Келна (Динић-Кнежевић 1980: 127). Његова супруга Бланка склопила је споразум са Радојем Божитковићем из Требиња који је имао око 16 година, да је служи у периоду од три године. И ако је Требињац према тадашњем времену био пунољетан за његово понашање јемчио је Прибитко Бољојевић из Требиња.⁵⁶

Да су јемци сносили одговорност за поступке слуга свједочи чињеница, да је због бјежања од послодавца 14-огодишњег дјечака његов отац који је био гарант затворен (Динић-Кнежевић, 1980: 127).

Када су у питању послодавци, иако су се писмено обавезивали да ће слуге издржавати и према њима хумано поступати, у архивској грађи сачувани су искази супротни тим одредбама, попут отпуштања без плате и разног злостављања (Самарцић 1948: 76).

Иако је званично законом било забрањено, како у Дубровнику тако и у Италији, господари су слушкиње масовно употребљавали као наложнице и многе од њих су рађале незакониту дјецу (Пекић 2010: 198).

⁵³ Bosidar Gleglieuich de Tribigna habitator Ragusi. DAD, Div. Canc. XLIII, f. 99° (7. III 1425)

⁵⁴ Radouan Goyssaglich de Tribigna etatis XIII annorum. DAD, Div. Canc. XLI, f. 171 (8. X 1417); Ostoia Braianouich de Podgliva de Tribigna homo Ostoie Posnanouich etatis annorum XXVIII. DAD, Div. Canc. XLIII, f. 91° (21. II 1425).

⁵⁵ Milorad Milotignich de Začula. DAD, Div. Canc. XLI, f. 271 (22. VII 1418).

⁵⁶ Radoe Bositchouich etatis annorum XVI vel circa de Tribigne locauit se et operas suas Blanche uxor Iohannis Baptiste presentis et conducentis pro annis tribus proxime futures. DAD, Div. Not. XV, f. 192° (27. III 1428).

Поред дугогодишњег служења становништво средњовјековног Требиња остваривало је зараду и на друге начине. Наиме, од 1417. до 1427. године на служби у Дубровнику на мјесту канцелара био је Ђовани Баптиста из Ферма. Поред дужности канцелара истакао се и у другим разним пословима, о чему су остала сачувана писана свједочанства (Маликовић 1995: 456). Дубровачки канцелар Баптиста из Ферма 27. априла 1427. године склопио је уговор са Богданом Балетићем из Љупкова код Требиња. Договорили су да Богданова супруга Будислава доји годину дана његову ћерку. Уговорена цијена износила је 9 перпера, с тим што је Ђовани за шестомјесечни период унапријед исплатио Богдану четири перпера (Куртовић 2012: 242).

Као у XIV тако и у XV вијеку, многи Требињци служили су поред Италијана и Дубровчана и пословне људе из разних крајева о чему свједоче сачувана бројна документа. Знаменити Б. Храбак пребројао је 59 уговора из друге половине XV вијека, а односе се на младу популацију која је напустила Требиње и отишла да служи и изучава занате (Б. Храбак 2003: 150). Међу њима били су Вукашин Божидаревић и Радован Раисалић из села Кочеле, који се обавезао да служи у временском периоду од пет година.⁵⁷

Као што смо раније поменули, слуге су имале обавезу да са својим послодавцем иду на пут и да их служе у мјесту њиховог боравка, у Србији, Бугарској, Италији и слично. Тако је 25. марта 1437. године, Љубна, ћерка Прибоја из Требиња склопила споразум са Дубровчанином Петром, који је по занимању био морнар а живио је у Сиракузи. Она је имала обавезу да служи Петара пет година, за становање, храну, одијевање и годишњу зараду у износу од једног златног дуката.⁵⁸

У наведеном периоду из Требиња и сусједних села готово перманентно је одлазила млада популација. Требиње су напустили између осталих: Раденко син Богдана Милтошевића, Богета, син Милобрата, Радовин Радојковић, Радован Гојсалић, Вукашин Љубетковић, Ђуро Брајковић, Боке-та Миобратовић, Мирко Богосалић, Радич Прибисалић, Радин Рачић, Добрашин Припковић, Вукосав син Радославе Остојине, Влатко Будисалић, Радован Богуновић и многи други.⁵⁹

⁵⁷ DAD, Div. Not. XXXVIII, f. 36 (23. III 1453); f. 42' (20. IV 1453).

⁵⁸ Gliubna filia Priboe de Tribigna. DAD, Div. Not. XXI, f. 124 (25. III 1437).

⁵⁹ Bogetta filius Milobrata Dragozeuch. DAD, Div. Not. XI, f. 13 (30. IV 1402); Radencho filius Bogoslauil Miltosseuch. Div. Not. XI, f. 29' (14. XI 1402); Исто, f. 43' (12. III 1403); Исто, f. 92 (5. XI 1404); Исто, f. 100 (1. III 1405); Исто, f. 122 (13. VII 1405); Mircho Bogosalich Div. Canc. XXXVIII, f. 31' (10. X 1408); XLI, f. 67' (14. I 1417); Исто, f. 140' (22. VII 1417); Исто, f. 171 (8. X 1417); Vochassinus Gliubetchouich. Div. Not. XX, f. 183' (23. II 1436); Giurchus Braichouich. Div. Not. XX, f. 251 (3. VI 1436); Vocheta Miobratouich. Исто, XXI, f. 129 (6. IV 1437); Исто, XXIII, f. 18' (15. III 1439); Исто, XLI, f. 100' (31. I 1457); Исто, XLII, f. 10 (8. XI 1458); Исто, f. 19' (22.

У књигама Дубровачког нотаријата и канцеларије налазе се бројни уговори о служењу у којима се помињу многе особе без наведеног мјеста поријекла. Међу њима вјероватно има и Требињаца, тако да укупан и егзактан број није могуће утврдити.

Половином XV вијека у Дубровнику је боравио Карлућо Заруло из Манфредоније. Он је од свог земљака Луциуса де Матуло из Манфредоније добио налог да му набави слугу. Карлућо је пронашао Брајка Рачића из Требиња и са њим склопио уговор 3. јуна 1453. године, којим се Брајко обавезао да ће у временском периоду од три године служити поменутог Луција. Током наведеног периода Брајко ће становати код свога послодавца, пазити и чувати његову имовину. Након истека три године, Луцио ће на име служења исплатити Брајку осам перпера.⁶⁰ Истога дана, на исти начин и временски период, за рачун истог послодавца ангажован је још један и то Радоња Ратковић из сусједног мјеста у Требињу. Готово све је идентично договорено као и у уговору са Брајком, с тим што је цијена Радоњине службе била један перпер мања од Брајкове и износила је седам перпера.⁶¹

У документима се помињу и слуге из мјеста Зубци, које су служиле Италијане. Иако изричито није наведено, највјероватније да се ради о познатом мјесту крај Требиња. Почетком 1454. године, Петко Радосалић из Зубаца, био је сагласан да његова ћерка Гледна постане служавка Рафаела де Флорио из Манфредоније. Вријеме њене службе износило је 12 година.⁶²

Нема никакве сумње да су гладне године узроковале да родитељи како своју дјецу тако и себе запошљавају као најамне раднике на дугогодишњи период само за издржавање.

Поред одласка на служење, забиљежен је и случај продаје дјетета из Требиња у Италију. Наиме, Иван де Бонониа, становник Светог Севера, није могао да има потомства, па је 1454. године усвојио двогодишњег дјечака Тому из Требиња. Приликом склапања уговора, Иван се обавезао Томиној мајци Бјелослави да ће дјечака пазити и васпитавати као сопственог сина. Са друге стране, мајка се морала одрећи сопственог дјетета уз обавезу да га никада неће тражити и да га мора сматрати Ивановим сном (Kurtović: 2012: 246-247).

Поред наведених, у другој половини XV вијека у Апулији и на Сицилији у својству слуга радили су Живана, ћерка Грубача и Радоје Радичевић, обоје из Требиња (Спремић 1971: 288).

XI 1458), etc.

⁶⁰ Braychus Razich de Tribigne. DAD, Div. Not. XXXVII, f. 73' (3. VI 1453).

⁶¹ DAD, Div. Not. XXXVII, f. 74 (3. VI 1453).

⁶² Rafael Nicolay de Florio de Manfredonia conduxit et achordauit Gledna filia Petchi Radossalich de Xubzi. DAD, Div. Not. XXXVIII, f. 194' (26. I 1454).

У једној тужби датираној 10. маја 1456. године која се односи на крађу разних тканина у Требињу помиње се Стана, служавка Анђела Фирентинца.⁶³

Почетком марта 1465. године Гуљељо из Ортоне узео је за слугу Радослава Милушевића, уз сагласност његовог оца Милуша Загорчића из Требиња. Договорени период служења износио је осам година. Према уговору, Радославу је по обичају био обезбијеђен стан, храна, одијевање и на крају службе новчана накнада у износу од 12 златних дуката. Истога дана са истим послодавцем из Ортоне поменути Милуш Загорчић из Требиња, склопио је је још један уговор о служењу. Овога пута унајмио је ћерку Владиславу да служи поменутог Гуљеља 10 година.⁶⁴

Исељавање становништва из Требиња настављено је и у каснијем периоду. У првој половини XVI вијека око 120 житеља напустило је Требиње, чему ћемо пажњу посветити другом приликом.

На крају је неопходно истаћи да питање о миграцијама становништва из средњовјековног Требиња није до краја исцрпљено. Овај рад представља само један дио ширег процеса који траје вјековима, што потврђује и позната изрека: „Херцеговина цијели свијет насели а себе не расели“.

Извори

Архивска грађа

Državni arhiv u Dubrovniku (DAD):

Diversa Notariae (Div. Not.) I (1310-1313); II (1314-1317); V (1324-1330); VII (1352-1358); IX (1370-1379); XI (1402-1408); XII (1413-1419); XV (1426-1428); XX (1435-1436); XXI (1436-1438); XXIII (1439-1440); XXXVII (1452-1453); XXXVIII (1453-1454); XLI (1456-1457); XLII (1458-1459); XLIX (1465-1467); LXVIII, (1488-1489).

Diversa Cancellariae (Div. Canc.) XXXVIII (1408-1413); XLI (1416-1418); XLIII (1424-1426); XLV (1428-1429); LXXXV (1500-1502).

Lamenta de foris (Lam de for.) XXXII (1456-1458).

⁶³ Staniza fontesca Angeli Florentinum. DAD, Lam de for. XXXII, 39' (10. V 1456).

⁶⁴ DAD, Div. Not. XLIX, f. 86 (2. III 1465).

Објављени извори и литература

- Bettarini 2012: F. Bettarini, Mercanti fiorentini e artigiani pratesi a Ragusa (Dubrovnik) nel XV secolo „*Mercatura è arte*” *Uomini d'affari toscani in Europa e nel Mediterraneo tardomedievale* (cur. L. Tanzini – S. Tognetti), Roma: Viella, 97-114.
- Budak 1984a: N. Budak, Pregled literature i objavljenih izvora o problemu serva i famula u srednjovjekovnim društvima na istočnom Jadranu, Zagreb: *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 17, Zagreb, 5–34.
- Budak 1984b: N. Budak, Trgovina radnom snagom na istočnom Jadranu, Zagreb: *Historijski zbornik*, XXXVII (1), Zagreb, 105-138.
- Vinaver 1953: V. Vinaver, *Trgovina bosanskim robljem tokom XIV vijeka u Dubrovniku*, Dubrovnik: Anali Historijskog instituta 2, Dubrovnik, 125–147.
- Gestrin 1996: F. Gestrin, Suženstvo – prisilna migracija Slovanov v Italijo, Ljubljana: *Zgodovinski časopis*, letnik 50, številka 1 (102), Ljubljana, 11-20.
- Динић 1967: М. Динић, *Из Дубровачког архива*, књ. III, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа III одељење, књига XXII, Београд: Српска академија наука и умјетности.
- Динић – Кнежевић 1970: Д. Динић – Кнежевић, Петар Пантела – трговац и сукнар у Дубровнику, Нови Сад: *Годишњак Филозофског факултета* XIII/1, Нови Сад, 87-144.
- Динић – Кнежевић 1973: Д. Динић – Кнежевић, Прилог проучавању миграција нашег становништва у Италију током XIII и XIV века, Нови Сад: *Годишњак Филозофског факултета* XVI/1, Нови Сад, 39-62.
- Динић – Кнежевић 1974a: Д. Динић – Кнежевић, *Положај жена у Дубровнику у XIII и XIV веку*, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Dinić – Knežević 1974b: D. Dinić – Knežević, Migracije stanovništva iz bližeg zaleđa u Dubrovnik u XIV veku, Beograd: *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1-2, Beograd 1974, 19-40.
- Динић – Кнежевић 1980: Д. Динић – Кнежевић, *Тканине у привреди средњо-вековног Дубровника*, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Динић – Кнежевић 1995: Д. Динић – Кнежевић, *Миграције становништва из јужнословенских земаља у Дубровник током средњег века*, Нови Сад: Српска академија наука и уметности огранак у Новом Саду; Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за историју.
- Živković, 1976: P. Živković, Mletačka trgovina bosanskim robljem u srednjem vijeku, Sarajevo: *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XXI-XXVII, Sarajevo, 51-58.

- Kurtović 2012: E. Kurtović, Najmljeno dojenje i odgoj napuštene djece u Dubrovniku i dubrovačkom zaleđu u razvijenom srednjem vijeku, Sarajevo: *Prilozi* 41, Sarajevo, 225-237.
- Маликовић 1995: Д. Маликовић, *Дубровник и Анконска Марка 1420-1620*, Приштина: НИП „Нови свет“
- Origo 1955: I. Origo, The Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries, *Speculum*, XXX, No. 3, Cambridge, 321-366.
- Пекић 2010: Р. Пекић, Учешће Фирентинаца у балканској трговини робљем и послугом, Косовска Митровица: *Зборник радова Филозофског факултета XXXIX*, Косовска Митровица, 189-202.
- Пекић 2012: Р. Пекић, *Фирентинци на Балкану 1300-1600*, Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Пекић 2014: Р. Пекић, Врм и тврђава Клобук од најранијих помена до пада под Турску власт, у: Р. Пекић (ред.), *Клобук кроз историју*, Требиње: Музеј Херцеговине, 75-97.
- Pinelli 2008: P. Pineli, Od Dubrovnika do Firenze: Bilješke o novačenju posluge u 15. stoljeću, Zagreb-Dubrovnik: *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 46, Zagreb-Dubrovnik, 65-80.
- Roller 1951: D. Roller, *Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću*, Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Самарцић 1948: Р. Самарцић, Подмладак дубровачких трговаца и занатлија у XV и XVI веку, Београд: *Зборник студентских стручних радова*, Београд, 64-78.
- Solovjev 1946: A. Solovjev, Trgovina bosanskim robljem do godine 1661., Sarajevo: *Glasnik Državnog muzeja*, nova serija, knj.1, Sarajevo, 139-164.
- Спремић 19971: М. Спремић, *Дубровник и Арагонци (1442-1495)*, Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије.
- Фејић 1981: Н. Фејић, Трговина босанским робљем у Барцелони крајем XIV и почетком XV века, Београд: *Историјски часопис XXVIII*, Београд, 27-48.
- Храбак 2003: Б. Храбак, *Из старије прошлости Босне и Херцеговине*, Књ. I, Београд 2003: ауторово издање.
- Ћremošnik 1949: G. Ćremošnik, Izvori za istoriju roblja i servicijalnih odnosa u našim zemljama srednjega vijeka, *Историјско – правни зборник I*, Сарајево, 147-162.

Radmilo B. Pečić
University of Priština with temporary head-office
in Kosovska Mitrovica, Faculty of Philosophi

POPULATION OF TREBINJE WORKING FOR THE ITALIANS IN THE FOURTEENTH AND FIFTEENTH CENTURIES

Summary

Migration from the territory of contemporary Herzegovina was a long-lasting process caused by difficult living conditions. In medieval times it was directed toward Dubrovnik. Most people came from neighbouring Trebinje in Dubrovnik, and with whose inhabitants they remained in everyday business contact.

In the XIV and XV centuries, some citizens from Trebinje went to the neighbouring town under the Srđ hill to find any kind of job to survive. Male and female citizens worked as servants and maids and they did the jobs the slaves used to do in the past. Some of them served in Dubrovnik and others went to work in Italy, due to a huge demand for jobs.

In the first part of the XIV century, wage workers from Trebinje worked for 10-30 years, without financial compensation and only for subsistence. Parents sent their children to work as wage earners. There are some records that entire families from Trebinje went to Italy to work as wage earners.

In the XV century, the position of wage earners was improved to a certain extent. They made contracts of service for a shorter period of time, receiving financial compensation for their work. They served Italian businessmen in Dubrovnik, but also in various Italian cities, such as Venice, Florence, Rovenna, Manfredonia, Ferno, Trani, Berlato, Otranto, Bari, Sicily, and others. They did the same practice in the XVI century.